

INKLUZÍV TÁBOROZÁS FELTÉTELEI

LADÁNYI LILI

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Gyógypedagógus-képző Intézet,
Szeged, Magyarország
ladanyi.lili@szte.hu

1. Elméleti keretek

Az inkluzív, azaz befogadó szemléletű nevelés-oktatás leggyakrabban a közoktatási intézmények kapcsán emlegetett fogalom. Egy inkluzív iskola vagy óvoda arra törekszik, hogy minden gyermek egyéni szükségleteinek megfelelő nevelésben-oktatásban részesüljön, mely cél eléréshez újragondolja a tanterv megvalósításának szervezeti kereteit és feltételeit (*Bánfalvy, 2008*). A befogadás alapfeltétele a tanulók közötti különbségek elismerése, annak tiszteletben tartása és az azokra való építés. A pedagógus lehetőséget lát, és nem legyőzendő problémát a gyermekek közti különbségek megismerésében (*Schiffer, 2008*).

Az inkluzív szemléletű intézmények és az inklúzióban jártas pedagógusok iránti igény egyre növekszik. Ez az igény nem csak a közoktatás területén, hanem a különböző szabadidős programokon, így a nyári táborok kapcsán is megjelenik. Rengeteg gyermek, köztük autizmus spektrum zavarban érintett gyermekek is jelentkeznek tábori foglalkozásokra országszerte, azonban a kínálat általában nem kielégítő. A gyerekek többsége számára a nyár a szabadság és a szórakozás megtévesztője, de az autizmussal élők számára, akiknek a nyári tevékenységek gyakran a saját otthonukra korlátozódnak, elszigeteltséget és unalmat hozhat (*Siperstein és mtsai, 2011*).

2. A kutatás bemutatása

Folyamatban lévő kutatásunk célja feltárni a táborozás különböző résztvevőinek (szülők, tábori személyzet, szakemberek fenntartó) az inkluzív táborozás akadályait és feltételeivel kapcsolatos véleményét. Célunk, hogy az eltérő nézőpontokból, valamint a megismert jó gyakorlatoknak köszönhetően kialakuló kép alapján megalkossunk egy inkluzív táborozást biztosító és arra felkészítő programot Magyarországon is. Jelen tanulmány kutatásunk első lépésében feltárt eredményeit, a magyarországi autizmus spektrum zavarban érintett gyermeket nevelő szülők véleményét ismerteti az inkluzív táborok akadályai és feltételei kapcsán. Felmerülhet a kérdés, hogy miért éppen a szülők véleményét mutatjuk be a szakirodalmi feltárás kapcsán és nem a szakembereket vagy a tábori dolgozókat. Ennek több oka is van. Az egyik, hogy többlépcsős kutatásunknak csupán első fázisánál tartunk, és ugyan tervben van, hogy a táborozás többi szereplőjével is készítünk vizsgálatot a témában, de a pandémiás időszakban a szülők voltak a legkönnyebben megszólítható csoport, hiszen a tavalyi évben a táborok elmaradtak. Ezen kívül a tábor az egy szolgáltatás, ahol a közvetlen igénybe vevők a gyermekek, de rajtuk keresztül a szüleik is. Éppen ezért fontosnak véltük megvizsgálni, hogy a külföldön már jól működő szolgáltatások mennyire illeszkednének a magyarországi szülők igényeihez.

3. A kutatás módszerei, eszközei és mintája

Az angol nyelvű szakirodalmi források feltárásához különböző online adatbázisokban (ERIC, Teacher Reference Center, Academic Search Complete, Web of Science, Google Scholar) különböző, a témához illeszkedő kulcsszavakra kerestünk rá: inclusive camp, autism, autism spectrum disorder. Ezen kívül a feltárt források irodalomjegyzékét is használtuk további találatok érdekében. Az így összegyűjtött 17-ből összesen kilenc 2000 utáni, az inkluzív táborozás kapcsán akadályokat és feltételeket is említő tanulmány került feldolgozásra.

A magyarországi autizmus spektrum zavarban érintett gyermeket nevelő szülők körében a nagyobb számú minta elérhetősége és a gyors adatgyűjtés érdekében online kérdőív összeállítására került sor. Az elkészült kérdőívet közösségi felületek szülőcsoportjaiban, érdekvédelmi munkát folytató szervezetek oldalain osztottuk meg. 175 kitöltőtől érkezett válasz. A kérdőívben az inkluzív táborok akadályait és feltételeit 4 kérdés foglalkozik, e kérdésekre 174 kitöltőtől érkezett válasz. Külön vizsgáltuk azon szülők válaszait, akiknek gyermeke már részt vett (n=99), és akiknek még nem vett részt (n=76) bármilyen tábori programban. Inkluzív tábori tapasztalattal 15 válaszadó rendelkezik. Bár a lakóhelyre és az érintett gyermek és szülő életkorára vonatkozó adatok alapján a minta közel egyenlő arányban oszlik meg, mivel nincsenek adataink az alapsokaságra vonatkozólag, nem tekinthetjük reprezentatívnak.

4. A kutatás kérdései

Kutatásunkban arra kérdésre keressük a választ, hogy a külföldi jó gyakorlatok és a magyarországi szülők saját tapasztalatuk alapján kialakított véleménye kapcsán milyen akadályokat tapasztalhatunk, illetve milyen feltételeknek kell megfelelnünk az inkluzív táborozás megvalósításakor. Vajon a szülők véleménye mennyiben tér el vagy mutat egyezést a külföldi jó gyakorlatokban feltárt eredményekkel?

5. A vizsgálat eredményeinek összegzése

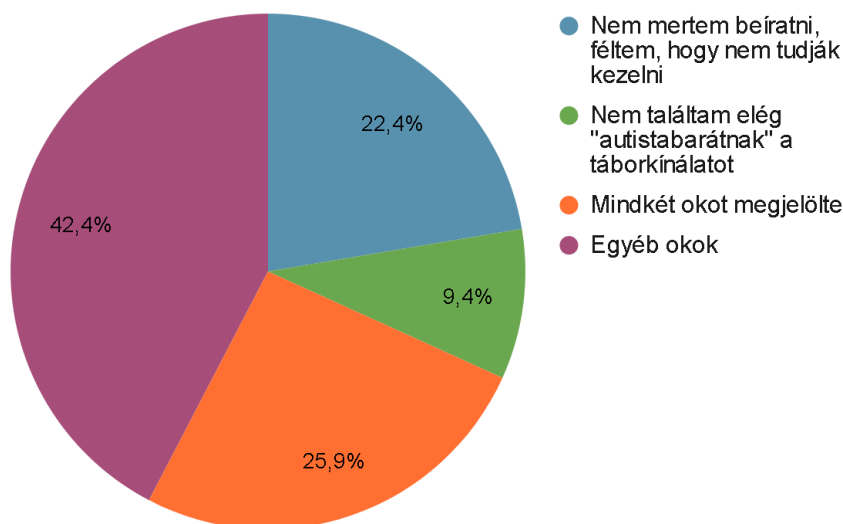
5.1 Az inkluzív táborozás akadályai

Az autizmus spektrum zavarban érintett gyermekeket is befogadó tábori programok akadályának hátterében az általam tanulmányozott külföldi szakirodalmak alapján az alábbi három tényező áll:

1. Szülői bizonytalanság

Minden szülő számára aggasztó lehet, ha gyermekét, annak biztonságát és boldogságát egy egész tábori napra vagy hétre másokra bízva. A speciális igényű gyermekek szülei számára azonban a szorongás felerősödik, különösen azért, mert gyermekeik közelében gyakran nincsenek megbízható felnőttek (Talmadge, 2017). Még ha a programokat inkluzívként is reklámozzák, akkor is kétségek merülnek fel, hogy gyermekük képes lesz-e hangot adni az igényeinek, és hogy ha meg is hallják az igényét, azt a tábor személyzete ki tudja-e elégíteni. Ha a gyermeknek hiányosságai vannak az érzelmszabályozásban, további stresszt jelenthet az az aggodalom, hogy érzelmi kitöréseit megértik és megfelelően kezelik. Ha a szülők képesek leküzdeni az autista gyermekük táborba küldésével kapcsolatos szorongásait, akkor mind a gyermek, mind a felnőtt önállóságra tehet szert. A szülők felismerik gyermekük új képességeit, és könnyebben elfogadják a külső támogatást, míg a gyermekben kialakul a felhatalmazás érzése, hogy a szülő nélkül is képes elvégezni egy feladatot (Talmadge, 2017). Ez a megszerzett önbizalom mind a felnőtt, mind a gyermek számára megnyitja az utat több tanulási és növekedési lehetőség előtt az élet más területein.

Kérdőíves kutatásunkban részt vevő szülők közül 76 válaszadónak autizmusban érintett gyermeke még nem vett rész semmilyen táborban. Ennek általuk meghatározott indokait az 1. ábra foglalja össze. Bizonytalanságukat leginkább az attól való félelem okozza, hogy nem tudják gyermeküket megfelelően kezelni, valamint, hogy a tábor leírása alapján nem találták azt eléggé „autistabarátnak” (összesen 57,6%). Az egyéb okok kategóriába azon szülők válaszai tartoznak például, akikben még nem merült fel, hogy táborba írassák gyermeküket, vagy anyagi okok miatt nem tehetik meg azt, esetleg gyermekük nem akar táborba menni.

1. ábra

Szülők válasza azzal kapcsolatban, hogy miért nem íratják eddig táborba autizmusban érintett gyermeküket

2. A tábori személyzet attitűdje és kompetencia-érzése

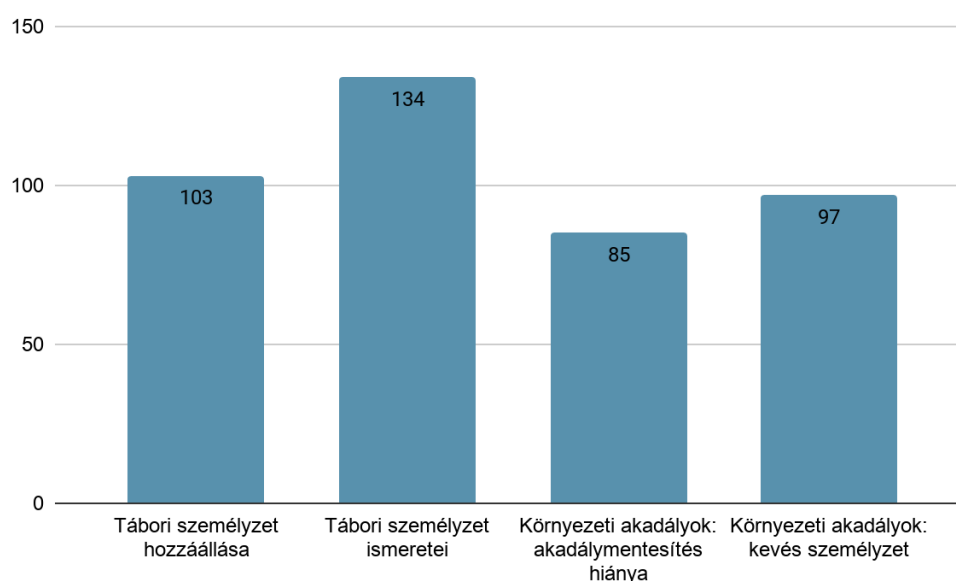
A táborban dolgozó pedagógusok elfogadókészsége és a hozzáállása nagyban befolyásolja, hogyan kezelik az autizmussal élő táborozókkal kapcsolatos kihívásokat. A pedagógusok autizmus spektrum zavarral küzdő gyermekekkel való korábbi tapasztalataik és azok megélése, valamint a

megfelelő képzéshez és erőforrásokhoz való hozzáférés alapvetően befolyásolhatja az autizmusban érintett gyermekek tábori inklúziója iránti általános érzéseiket, de a legnagyobb jelentőséggel az bír, hogy mennyire érzik magukat kompetensnek, alkalmasnak az adott feladat ellátásához (*Busby és mtsai*, 2012). Az alacsony szintű kompetencia-érzés megerősítheti őket azon elképzelésükben, hogy csak speciális pedagógusok alkalmasak az autizmussal élő gyermekek egyéni szükségleteinek kezelésére és kielégítésére. Hasonlóan ahhoz, ahogyan a tanulóknak intrinzik motivációra van szükségük egy tanulási feladat hatékony elvégzéséhez, a táborban dolgozóknak is szüksége van kompetenciamotivációra a kihívásokkal való szembenézéshez és az autizmus spektrum zavarral élő gyermekekkel való foglalkozással járó felelősség vállalásához (*Freiberger és mtsai*, 2012). Ha egy szabadidős program inkluzív megvalósítására törekszünk, alapvető feltétel, hogy a "Nem tudom, hogyan" vagy "Ez nem az én dolgom" helyett az „Azt hiszem, meg tudom csinálni” attitűdöt képviseljük, valamint el tudjuk engedni azt az elképzelést, hogy "szakértőnek" kell lenni ahhoz, hogy fogyatékkal élő gyermekek számára valódi tábori élményt biztosítsunk (*Hall és mtsai.*, 2013).

3. A tábori környezet korlátai

Az autizmus spektrum zavarral élő gyermekek esetében gyakori a szenzoros érzékenység és a rutinokhoz való ragaszkodás. Számukra egy tábori környezet kaotikusnak és zajosnak tűnhet (*Siperstein és mtsai*, 2011). Általában a kevésbé strukturált napirend képezi a tábori környezet legnagyobb akadályát az autizmussal élő táborlakók tekintetében, hiszen bár a táborok alapvetően strukturáltak, de az informális tanulási környezet miatt sokkal kötetlenebbek. A tábori mozgás minimalizálása vagy a tábori rutin megléte segíthet a résztvevők számára a stabilitás érzésében (*Lang és Persico*, 2019).

Hazai kutatásunkban megvizsgáltuk az érintett szülők véleményét azzal kapcsolatban, hogy általánosságban milyen akadályait látják annak, hogy egy autista gyermek többségi gyermekekkel együtt mehessen táborba. Eredményeinket a 2. ábra foglalja össze.

2. ábra

A szülők által megjelölt akadályai annak, hogy egy autista gyermek többségi gyermekekkel együtt mehessen táborba

A résztvevők több okot is megjelölhettek válaszul. A 175 válaszadóból legtöbben a táborban dolgozók autizmussal kapcsolatos hiányos ismereteiben (134 fő) és hozzáállásában (103 fő) látják az akadályt. Elmondható, hogy több tényező együttes megléte rajzolódott ki a kutatásban: az akadálymentesítés hiánya (85 fő) és a túl kevés személyzet jelenléte (97 fő) szintén akadályként jelennek meg az autizmusban érintett gyermekek inkluzív táboroztatása során. Az akadálymentesítés hiány kapcsán a protetikusan környezet hiánya, azon belül is legtöbbször a vizuális támpontok (napirend, szabálykártyák, folyamatábrák, stb.) használatának hiánya, a túlzottan ingergazdag, zajos környezet elvonulásra alkalmas hely nélkül, valamint a váratlan események, tevékenységváltások jelentek meg. A kevés személyzet kapcsán több szülő is jelezte, hogy érdemes lenne a gyermekek létszámát csökkenteni vagy esetleg önkéntes segítők bevonására lehetőséget biztosítani. 8 fő semmilyen akadályát nem látja az inkluzív táborok megvalósulásának.

5.2. Az inkluzív táborozás feltételeinek feltárása külföldi jó gyakorlatok kapcsán

Az előző fejezetben említettük, hogy a kompetencia-érzés nagymértékben befolyásolja a táborban dolgozók inklúzióval kapcsolatos attitűdjét (Busby et al., 2012). Ha a tábori pedagógusok nem hisznek a befogadás létjogosultságában és az abban betöltött szerepükben, akkor az nem lesz sikeres (Leslie, 2018). Az irodalmi áttekintés ezen utolsó szakasza idegen nyelvű szakirodalmakra alapozva amerikai és kanadai pozitív inkluzív tapasztalatokon, és sikeresen megvalósított szakmai fejlesztési programokon keresztül mutatja be az inkluzív táborozás alapfeltételeit.

Hall és munkatársai (2013) szerint az inkluzív táborok megvalósulásának legnagyobb akadály a negatív hozzáállás. Az inklúzióra egyfajta filozófiaként kell tekinteni. Egy olyan gondolkodásmódot jelent, miszerint mindenki méltó arra, hogy egy olyan program részese legyen, ami azonos időben és helyen valódi, minőségi élményt nyújt mindannyiuk számára. Csak azután érdemes energiát fektetni más, például környezeti akadályok, erőforrások, képzések hiányának feltárására és leküzdésére, miután ez a gondolkodásmód belső meggyőződéssé vált a dolgozók között. Nem ajánlják, hogy a táborok speciális végzettségű szakembereket vegyenek fel annak érdekében, hogy ők biztosítsák az inkluzív szolgáltatás kereteit, hiszen ezzel azt az illúziót kelthetik, hogy az inkluzív élmény megteremtéséért csak bizonyos alkalmazottak felelnek. Képzéseket kell biztosítani a tábor teljes személyzetének annak érdekében, hogy kialakuljon minden gyermek, köztük az autizmussal élő gyermekek inkluzív táborélményének megvalósulásáért érzett felelősség. Ezen kívül a vezetőségnek létre kell hoznia egy olyan teret, ahol a tábor munkatársai kifejezhetik aggodalmaikat, feltehetik kérdéseiket, és segítséget kérhetnek, ha kihívásokkal szembesülnek munkájuk során (Hall és mtsai, 2013).

2003-ban Brookman és munkatársai azt a feladatot kapták, hogy hozzanak létre egy befogadó nyári tábori élményt, miután a közösség tagjai aggodalmuknak adtak hangot az autizmussal élő gyermekek számára nyáron rendelkezésre álló minimális lehetőségek miatt. A szerzők az alábbi tényezőket emelik ki az inkluzív tábor megvalósulása kapcsán: a fenntartó „megnyerése” a programnak, a szülőkkel való szoros kommunikáció a tábor előtt és alatt, valamint képzett kortárssegítők bevonása. A segítők a nap során végig jelen voltak, és feladatuk volt a táborba való bekapcsolódás előkészítése, a szociális interakciók segítése és támogatása a többi táborozóval és a tábori tevékenységekben való aktív részvétel előkészítése és segítése (Brookman és mtsai, 2003).

A kanadai Ontarióban Maich és munkatársai (2015) a Brookman és munkatársai (2003) fent leírt modelljét használva létrehoztak egy befogadó napközis tábori programot, amely szintén a segítők által támogatott szociális készségekre összpontosított. A tábor a Camps on TRACKS (Saját fordításban: Sínen vagyunk tábor) elnevezést viselte, ami egyrészt kifejezi az inkluzív szemlélet korszerűségét, másrészt a TRACKS mozaikszó az alkalmazott öt viselkedési stratégiának kezdőbetűjét rejti magában:

- T: „try again or persistence” próbáld újra vagy kitartás;
- R: „right thing or correction” helyes dolog vagy helyesbítés;
- A: „assist or prompting” segítségnyújtás vagy ösztönzés;
- C: „congratulate or reinforcement” gratulálni vagy megerősíteni;
- K: „keep trying or persistence” folyamatos próbálkozás vagy kitartás;
- S: „show or model” bemutatás vagy modellnyújtás (Maich és mtsai, 2015).

Brookman és munkatársai modelljéhez hasonlóan a TRACKS megfelelően képzett segítők alkalmazott, személyre szabott beavatkozási stratégiákat hozott létre valamint folyamatos kommunikációt tartott fent a családokkal. A Camps on TRACKS program megállapításai alapján a modell hatékonyan fejlesztette az autizmussal élő táborlakók szociális készségeit, nőttek a kortársakkal való interakciók száma, míg a táborvezetőkkel való interakciók száma csökkent (Maich és mtsai, 2015).

A Let's All Play (Saját fordításban: Játsszunk mindannyian) a Bubel/Aiken Alapítvány által kifejlesztett és 2008-ban huszonnégy szabadidős programban bevezetett inklúziós modell. Három alapvető komponensből áll:

1. programmódosítások a programstruktúra és a kommunikáció javítása érdekében;
2. inkluzív játékok az együttműködés, a személyes eredmények és a társas kapcsolatok elősegítésére; és
3. képzési irányelvek, segédanyagok a személyzet felkészítésére (Siperstein és mtsai, 2011).

Kihangsúlyozza az erősen szabályozott programok és keretek fontosságát, hogy a táborok alapvetően mozgalmassá jellege ne akadályozza az autizmussal élők részvételét. A Let's ALL Play képes napirendeket, stresszoldó szenzoros játékokat, tevékenységi forgatókönyveket és feladatártyákat használni a táborozók nyugalmanak megőrzése érdekében. A szülőkkel való kommunikáció támogatásához ún. családi kommunikációs ártyákat használnak, amelyek segítenek a táborozóknak a napi események felidőzésében és azok családtagokkal való megosztásában. Annak érdekében, hogy elkerüljék azokat a játékokat, amelyek kiválasztásos vagy kiesős jellegük miatt a táborozókat a meglévő

készségeik alapján szelektálják, inkluzív szabadidős játékokat vezettek be. Például, ha egy játék kieséssel jár (pl. kiütő), a segítők új játékot indíthatnak a pálya szélén, hogy a „kiesett” játékosokat lefoglalják. Ahelyett, hogy ki kellene ülniük, és várni a játék végével kikiáltott nyertest, a gyermekek játékról játékra ugrálnak. Közben jól szórakoznak, csökken a kiesésből adódó frusztráció, hiszen az nem vereséget jelent, hanem egy új játék kipróbálásának lehetőségét (Siperstein mtsai, 2011).

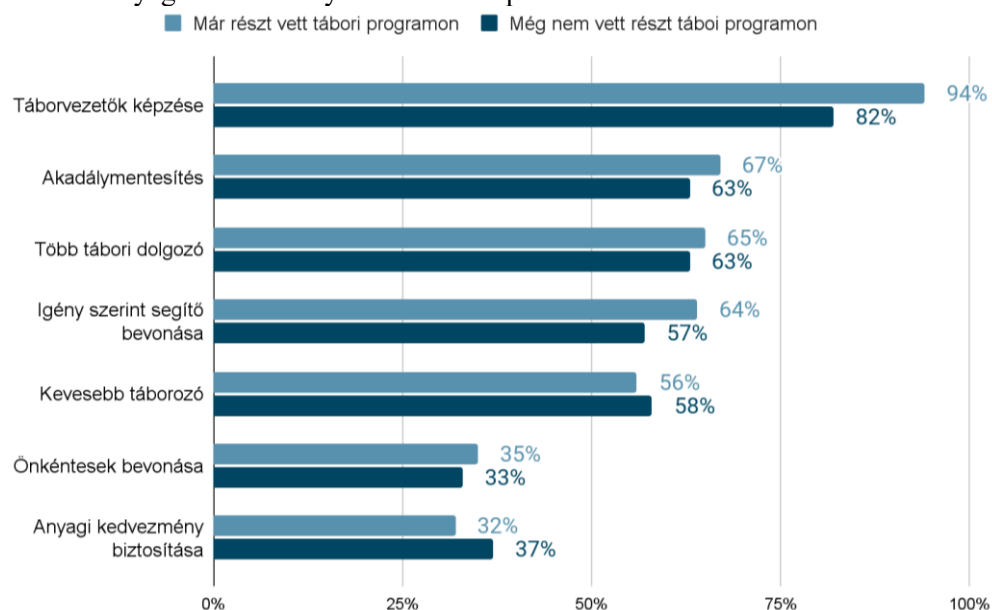
A Let's ALL Play kiemeli, hogy a tábor kultúrája a személyzettel kezdődik, ezért különféle témákra vonatkozó képzéseket, segédanyagokat is biztosítanak annak érdekében, hogy a csapattagok felkészültnék érezzék magukat az inkluzív élmény biztosítására. Az eredmények alapján a táborozók több mint fele mutatott fejlődést a szociális készségek, az önértékelés és a motoros funkciók területén (Siperstein és mtsai, 2011).

Knapp és munkatársai (2013) a sikeres inkluzív tábor megvalósításának egyik fontos elemének tartja egy olyan helyi közösségi partnerrel való kapcsolat kialakítását, akik jól ismerik az autizmus természetét, és így több szempontból is támogatni tudják a program megvalósulását. Az ohioi Youngstown Zsidó Közösségi Központ (The Jewish Community Center of Youngstown) és a Knapp Gyermekkori Fejlesztési Központ (Knapp Center for Childhood Development) együttműködésének köszönhetően minőségi tábori programot biztosítanak „magasan funkcionáló” autizmus spektrum zavarban érintett gyermekek számára. A program tudatosan készíti az autizmus spektrum zavarban érintett gyermekeket a tábori létre, az egész tanév folyamán szociális készségek fejlesztésére irányuló foglalkozásokon vettek részt a Knapp Gyermekkori Fejlesztési Központban. A foglalkozások során a szociális-kommunikáció készségekre fókuszáltak, mint például a váratlan helyzetek kezelése, beszélgetési készségek, a testbeszéd olvasása és értelmezése vagy kompromisszumok kötése.

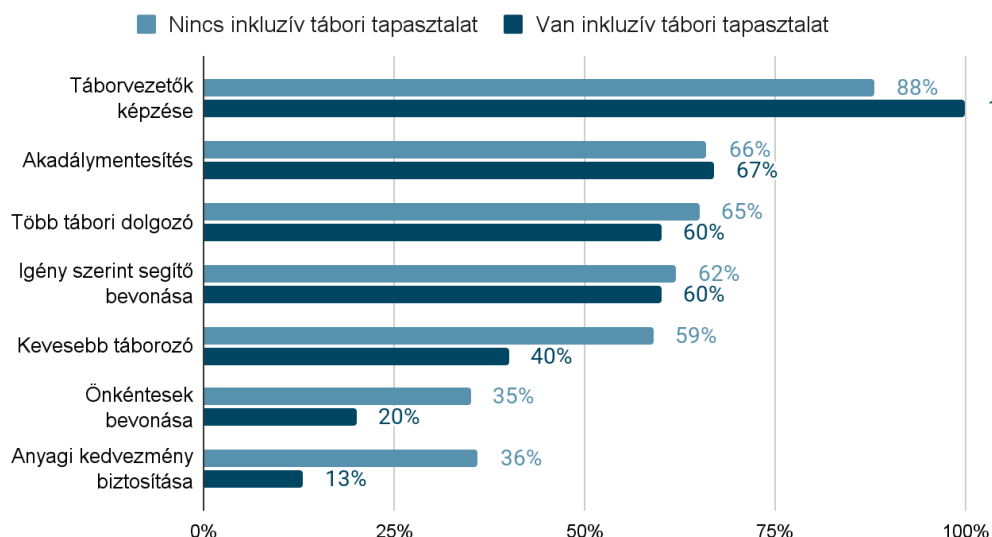
5.3. Az inkluzív táborozás feltételeinek bemutatása az érintett szülők véleménye alapján

Hazai kutatásunkban is kerestük a választ arra a kérdésre, hogy az érintett szülők milyen feltételek megvalósulását látják elengedhetetlennek ahhoz, hogy inkluzív szemléletű táborról beszélhessünk. Válaszaikat a 3. ábra szemlélteti. Külön csoportként kezeltük a tábori tapasztalattal rendelkező és nem rendelkező szülők véleményét. Az idegen nyelvű szakirodalmakban olvasottakhoz hasonlóan a szülők nagy többsége (94% és 82%) mindkét csoportban a táborvezetők képzését tartja a legfontosabbnak. Érdekes adat, hogy a válaszadóknál magas arányban (32% és 37%) megjelent az anyagi kedvezmény biztosításának igénye is.

A tábori tapasztalatokkal rendelkező válaszadó szülők csoportját tovább vizsgáltuk, és megnéztük válaszaikat abból a szempontból is, hogy milyen típusú tábori tapasztalattal rendelkeznek. Két csoportra osztottuk őket a szerint, hogy gyermekük inkluzív szemléletű tábori programon vett részt korábban vagy nem. Válaszaikat a 4. ábra szemlélteti. Az inkluzív tábori tapasztalattal rendelkező szülők 100%-a véli úgy, hogy a legfontosabb alapfeltétel a táborvezetők képzése lenne. Magas arányban jelent meg válaszaik között az akadálymentesítés is. Határozott különbség mutatkozik a két csoport válasza között az anyagi kedvezmény biztosítása kapcsán.

3. ábra: Az inkluzív táborozás feltételei az érintett szülők véleménye alapján (1)

4. ábra

Az inkluzív táborozás feltételei az érintett szülők véleménye alapján (2)

6. Összegzés

Jelen tanulmány az inkluzív táborozás megvalósíthatóságával kapcsolatos folyamatban lévő kutatásunk első lépésében feltárt eredményeit, a külföldi jó gyakorlatok kapcsán megismert, valamint a magyarországi autizmus spektrum zavarban érintett gyermeket nevelő szülők véleményét mutatja be az inkluzív táborok akadályai és feltételei kapcsán. Az angol nyelvű szakirodalmak feltárásakor kilenc, az inkluzív táborozás kapcsán akadályokat és feltételeket is említő tanulmány került feldolgozásra. Magyarországon pedig egy online kérdőívet dolgoztunk ki, amelyre 175 kitöltőtől érkezett válasz. Az idegen nyelvű szakirodalmi feltárás és a magyar kérdőíves kutatás hasonló eredményeket mutatott mind az akadályok, mind a feltételek kapcsán. Az autizmus spektrum zavarban érintett gyermekeket is befogadó tábori programok akadályának háttérében összefoglalva az alábbi tényezők állnak: a szülői bizonytalanság, a tábori személyzet attitűdje és kompetencia-érzése, valamint a tábori környezet korlátai. A kutatás során feltárt inkluzív táborozás feltételei pedig összefoglalva a következők: a táborozók és a tábori dolgozók arányának módosítása, ennek érdekében képzett segítők bevonása, az inklúzió mint filozófia belsővé tétele, folyamatos képzések biztosítása a tábori dolgozók számára. Ezen kívül fontos a fenntartó „megnyerése” a programnak, a szülőkkel való szoros kapcsolattartás és kommunikáció, valamint a tábori akadálymentesítés (programmódosítás, kiszámíthatóság, inkluzív játékok, vizuális támogatás) megvalósítása.

IRODALOMJEGYZÉK

- Brookman, L., Boettcher, M., Klein, E., Openden, D., Koegel, R.L., és Koegel, L.K. (2003): *Facilitating Social Interactions in a Community Summer Camp Setting for Children with Autism*. Journal of Positive Behavior Interventions, 5. 4. sz. 249-252.
- Busby, R., Ingram, R., Bowron, R., Oliver, J., és Lyons, B. (2012): *Teaching Elementary Children with Autism: Addressing Teacher Challenges and Preparation Needs*. Rural Educator, 33. 2. sz. 27-35.
- Freiberger, V., Spinath, B. és Steinmayr, R. (2012): *Competence Beliefs and Perceived Ability Evaluations: How do they contribute to intrinsic motivation and achievement?* Learning and Individual Differences, 22. 4. sz. 518-522
- Hall, A., Dunlap, T., Causton-Theoharis, J., és Theoharis, G. (2013): *The Power of the Inclusive Camp Experience*. Forrás: <https://www.acacamps.org/resource-library/camping-magazine/power-inclusive-camp-experience> [2021.06.05.]
- Knapp, J., Maderitz, C., és Hirsh, A. (2013): *An Inclusive Summer Treatment/Camp Program for Children with High-Functioning Autism*. Forrás: <https://www.acacamps.org/resource-library/camping-magazine/inclusive-summertreatment-camp-program-children-high-functioning-autism>. [2021.06.05.]
- Lang, N. P., és Persico, L. P. (2019): *Challenges and approaches for creating inclusive field courses for students with an autism spectrum disorder*. Journal of Geoscience Education, 67. 4. sz. 345-350.

- Leslie, E. (2018): *How Environmental Education Based Camps Can Create An Inclusive Opportunity To Ensure Children With Autism Have A Positive And Meaningful Experience* (2018). School of Education Student Capstone Projects. 246. Forrás: https://digitalcommons.hamline.edu/hse_cp/246 [2021.06.05.]
- Maich, K., Hall, C. L., van Rhijn, T. M., és Quinlan L. (2015): *Developing Social Skills of Summer Campers with Autism Spectrum Disorder: A Case Study of Camps on TRACKS Implementation in an Inclusive Day-Camp Setting*. Exceptionality Education International, **25**. 2. sz. 27-41.
- Schiffer, Cs. (2008). Az inklúzió fogalmának értelmezései és azok ellentmondásai. In: Bánfalvy Csaba (szerk.), *Az integrációs cunami*. 45-63.o. ELTE BGGYFK, Budapest.
- Siperstein, G.N., Pociask, S. és Barnes, K. (2011): *Let's ALL Play: Helping to Make Inclusion in Summer Camps a Success*. Forrás: <https://www.acacamps.org/resource-library/camping-magazine/lets-all-playhelping-make-inclusion-summer-camps-success>. [2021.06.05.]
- Talmadge, A. (2017): *Kids with Special Needs Need Camp Too!* Forrás: <http://www.ourkidsmagazine.com/kids-with-special-needs-need-camp-too/> [2021.06.05.]